

FINNSAM:s vinterkonferens i Säfsnäs den 29-31 januari 2016

Text av Lars-Olof Herou

Bilder av Seppo Remes

Redigering och bildtexter av Tor Eriksson

Temat för konferensen var *Byggnader och gårdsmiljöer*. Vår suveräne planerare och ”bidragsfixare” *Tor Eriksson* hade lyckats få ihop ett omväxlande och välbalanserat program under dessa tre dagar.

Maths Östberg visar några byggnadsdokument för en intresserad Birger Nesholen

Konferensvärd Tor Eriksson presenterar Birger Nesholen för publiken

Fredag: Efter incheckning och middag började programmet direkt med tre tungviktare i dessa sammanhang: *Birger Nesholen*, *Maud Wedin* och *Maths Östberg*. Alla tre har varit med från FINNSAM:s start. Först ut var *Birger*, som redogjorde för de olika skogsfinska byggnadstyperna: Rökstuga, ria och bastu. Det var inte första gången han berättade om detta, men som vanligt så fanns det en del nyheter bland det rikhaltiga bildmaterialet, även för oss ”gamlingar”.

Maud Wedin avslöjar några myter bland skogsfinnarna

Maud Wedin koncentrerade sitt föredrag på att avslöja vad som var myter och verklighet. Äldre forskare hade en tendens att utgå från en evolutionistisk princip. Alltså att det alltid gick från sämre till bättre. Detta gällde dock långt ifrån alltid – 1800-talet var ofta fattigare och med sämre bostäder än vad som tidigare gällt. T.ex. när man talade om att de tidiga finnarna först bodde i kåtor, så kunde det endast betyda att de bodde i en enkel byggnad - 'kota' på finska = enkel byggnad. Maud tog upp åtta olika myter som visat sig vara osanna och flera finns tveklöst.

Maths Östberg bidrog med sin senaste utgåva av sin "byggnadsbibel". Projektet startade 1993 och under denna tidiga och spännande period var jag ibland tillsammans med Maths på spaning efter skogsfinska byggnader. Inventeringen har gett upphov till mycket omfattande förteckningar över vilka byggnader som finns kvar. En karta med fullständiga uppgifter om var de olika byggnaderna finns togs fram som bilaga till "Det skogsfinska kulturarvet", men kan också köpas separat. I förteckningen omtalas också i vilket skick byggnaderna befinner sig och om de står på ursprunglig plats eller är flyttade till någon hembygdsgård. Den senaste noteringen över bevarade skogsfinska byggnader är 376 stycken. Fördelade på 61 rökstugor – 91 rior – 214 bastur och 10 kombinationsbyggnader.

Spåren talar om att huset vid Dymossen är en f.d. rökstuga

Gruppen är samlad vid ett snöigt Dymossen

Lördag: Efter frukosten delade vi upp oss i två grupper. Min grupp åkte först till torpet Dymossen även kallat Valborgshöjden. Där hade för några år sedan upptäckts en tidigare okänd rökstuga. Ägaren *Enar Gustafsson* liksom dendrokronologen *Torbjörn Axelsson* mötte upp.

Maths Östberg hade upptäckt rökstugan då han var där för att titta på en ria som också finns på gården. *Torbjörn Axelsson* har tidsbestämt stockarna och kommit fram till att byggnaden uppfördes efter 1842. Enar, liksom flera andra, tyckte att det var senare än de trodde. En diskussion uppstod om detta och en rimlig hypotes kan vara att det funnits en äldre rökstuga på den plats där nuvarande bostadshuset står. Torpet anlades 1761 och den kvarvarande rökstugan kan ha varit en slags undantagsstuga för de äldre på gården, som kanske hellre ville bo i en rökstuga då en ny stuga, som förmodligen var en "svenskstuga", uppfördes kring 1840.

Den församlade "expertisen" var dock ense om att rökstugan var ett prima tillskott till de så fåtaliga bevarade rökstugorna på ursprunglig plats.

Timret i rian på Dymossen är enligt Torbjörn Axelson fällt vintern 1845/46

*Linda Blied njuter av värmen från Jo Rökugns-
makares nya ugn på Säfsnäs hembygdsgård*

Jo kontrollerar draget i ugnen

Resan gick vidare till Säfsnäs hembygdsgård. Där har funnits en s.k. rökstuga sedan 1938. Den kommer ursprungligen från Västerfallet, Frösaråsen, men flyttades därifrån 1919 till dåvarande Säfsens Gammelgård på Älgsjökullen. Efter nyuppförandet på nuvarande plats så skedde en felkonstruktion och rökugnen har sedan dess inte sett ut som en rökugn bör se ut. Detta hade nu blivit ändring på, då den framstående rökugnsmakaren *Jo Gröön Husmo* från Torsby under sommaren 2015 uppfört en ny rökugn på ett riktigt sätt. Han berättade om sitt arbete och svarade på frågor på sitt mycket charmerande sätt.

Eftermiddagsprogrammet inleddes med en kort information om Sverigefinska Riksförbundet. Det var ordföranden *Voitto Visuri* som informerade – speciellt om planerna inför Finlands 100årsjubileum 2017.

Kenneth Lindh ordförande i Järlåsa hembygdsgård informerade om upprustningen av den s.k. Finnbostaden på Lövhagen. Det är den enda bevarade "skogsfinska" byggnaden i Uppland. Efter ett omfattande arbete står byggnaden nu helt klar. Den totala kostnaden blev nästan 700 000 kronor, varav Länsstyrelsen i Uppsala län stod för 90 % av kostnaden.

Kenneth Lindh, Maud Wedin och Birger Nesholen söker sig fram på datorn

Birger Nesholen återkom för att berätta om ett mångårigt projekt med upprustning av rökstugan i Fjolperstorp i Östmarks socken. Rökstugan är byggd så sent som på 1880-talet och var bebodd ända till 1960-talet. Plåttak lades på byggnaden ca 1990. Stiftelsen Ekosofia köpte hela egendomen och bedrev slätter under ca 15 år. Det är en ganska liten rökstuga som nu äntligen, efter många problem och mycket diskuterande, kan återfå sitt gamla utseende.

Nästa avsnitt av föredrag var ägnat: Åldersbestämning av timmerbyggnader genom bestämning av årsringarnas antal vid trädfällningen (*dendrokronologi*).

Torbjörn Axelsson inledde med att presentera några resultat från prover som han tagit på finnmarksbyggnader i södra Dalarna. Han berättade hur provtagningen gick till och vikten av att få med den yttersta årsringen. Den daterar det år då trädet fälldes och oftast timrades huset året därpå. Det finns framtagna olika jämförelsekurvor där bl.a. höjd över havet påverkar. Då borrhprovet tagits återstår mycket efterarbete med limning och slipning och jämförelser med inscannade förstörade bilder.

Bertil Israels är också dendrokronolog och arbetar ofta i samarbete med Torbjörn. Han berättade om vilka borrh typer som används och hur man går tillväga. Det bästa stället att angripa en stock är att sätta in borren snett underifrån. Man får alltid anpassa sig efter omständigheterna. Stockens storlek, placering i byggnaden, arbetsutrymme m.m. Därför finns det flera olika borrar som ger olika borkärnor. Tillväxtbollar och fräsbollar med dimensioner från 3-5 och upp till 12 mm.

Det var sedan dags för *Birger Nesholen* att redogöra för ett annat projekt från norska sidan av Finn-skogen. Det gällde restaurering av kombinationsbyggnaden i Nedre Öieren på Brandval Finnskog. Byggnaden har varit mycket omtalad bland oss "finn-nördar" därför att den innehåller två rökugnar bredvid varandra (dubbelugn). Nu omtalade Birger att den inte varit unik, utan att det hade funnits flera liknande byggnader i trakten, men att de nu var borta. Den här gången lades huvudvikten i föredraget på konsten att lägga nävertak. Det finns många svårigheter som man måste bemästra. Man bör använda yxa och inte motorsåg då man kapar de stockar som ligger an mot annat virke. Laggtekniken av näverflaken är viktig. Man bör lägga hela taket ända upp på en gång och flaken ska överlappa varandra så att allt vatten rinner nedåt. Det finns idag möjlighet att beställa näverflak från Finland i bestämda storlekar, vilket avsevärt underlättar beräkningen av åtgången.

Bertil Israels tog upp dendrokronologi i Norrland *Monica Björklund tjänstgör vid Torsby Finnskogscentrum*

Monica Björklund som är byggnadsantikvarie vid Torsby Finnskogscentrum var nästa talare. Hennes framställning gällde förvaltningen av Värmlands finngårdar. Hur kan man levandegöra och sprida kunskap om de kulturhistoriska värden som finns. Det gäller att informera ägare och andra berörda om det ansvar som finns, för att bevara och skapa en hållbar utveckling.

Därefter vidtog en livlig paneldiskussion. (som inte refereras här)

Lördagens program avslutades av *Heidi Baier*, Sunnansjö med sång till gitarr - "Våga möta livet".

Söndag: Först ut efter frukost var Finnskogsmuseets "eldsjäl" *Maths Östberg*. Den här gången var ämnet: Den nyuppförda rökstugan i Locksjön på Bollnäs Finnskog. Det är ett projekt som genomförts av Föreningen Finnskogsriket, som är en förening med ca 500 medlemmar. Mest känd för sin mycket efterfrågade detaljerade topografiska karta över Hälsinglands finnskogar.

Redan 1991 donerades virke av Stora Enso, som dock låg orört i många år. Det krävdes en hel del pengar och en samlad insats från flera håll innan arbetet kunde påbörjas. Valet av byggplats hade blivit vid Locksjön på en fastmarksholme mellan myrar. Vid Locksjön hade två finska boställen funnits 1642. Upptimringen startade 2009 och många volontärer ställde upp. Rökstugan uppfördes efter förebilder från de västvärmländska rökstugorna i Abborrtjärnsberg, Ritamäki och Fjolperstorp. Birger Nesholen var konsult och rökugnen murades av Jo Husmo. Efter färdigställande och invigning är nu stugan möjlig att hyra för övernattnig.

Det byggnadsprojekt som ligger geografiskt närmast Säfsenanläggningen är Skifsensprojektet. *Susanne Andersson* är en av initiativtagarna och den person som hela tiden varit "motorn". Hon var med och presenterade de första idéerna om en rekonstruerad finngård redan 1996. Sedan dess har det tagits små eller stora steg fram mot förverkligandet av en återskapad finngård på den halvö i sjön Skifsens dit den förste bosättaren kom omkring 1620.

Susanne har med goda medhjälpare drivit på. Stiftelsen Säfsensskogarna bildades 2000 och en timringskurs hölls 2002. Man svedjade på udden första gången 2004. Föreningen Skifsens Vänner bildades 2005 och har ett 40-tal medlemmar. 2008 var bastun färdigtimrad och användes då och då. Tyvärr blev den svårt brandskadad 2014, men är nu nästan helt återställd. Under åren 2012-2016 pågår projektet "Upptäck Säfsens Finnmark." En vandringsled mellan Skifsens och Fredriksberg (Säfsen) har även iordningsställts 2015. 2014 påbörjades timringen av rökstugan som fortsätter sakta men säkert.

Den fjärde kvinnan som framträdde var *Lena Gribing*. Hon berättade från sina hemtrakter i Tiveden om bl.a. utgrävningar av odlingsrösen. En karta presenterades över 11 stycken återfunna fristående rökugnar ute i skogarna. Att så många intakta ugnar bevarats är unikt för Tiveden. Det är troligen

ugnar från rior eller bastur, som står emot vädrets makter bättre, därför att enbart stenmaterial utan lerbruk använts (s.k. kallmurning).

Därefter kom det som väntat in på arkeologiska spørsmål, eftersom det var *Stig Welinder* som framträdde. Han pratade om hur osäkra vi är på hur en typisk finngård såg ut. Kartor från 1600-talet ger en mycket schematisk bild. 1700-talets kartor är mer detaljerade och visar ofta på någon slags fyrkantig placering av byggnaderna. På 1800-talets kartor är sedan byggnaderna mera utspridda. Den skriftliga dokumentationen om äldre tiders finngårdar är nästan obefintlig. Man borde alltså kunna få nya kunskaper genom att göra utgrävningar av finngårdar. Detta har gjorts i endast fyra fall.

Den första grävningen gjordes 1993-94 av Värmlands Museum vid Avundsåsen i S. Finnskoga. Därefter under 2000-talet har tre ytterligare finngårdar grävts ut under ledning av vår vän Stig. Det var alla ganska tidiga 1600-talsbosättningar: Svartviken i Stora Skedvi sn, Dalarna – Grannäs i Alfta socken Hälsingland - Råsjö i Borgsjö socken, Medelpad. Det man kunnat konstatera är att de skogsfinska gårdarna inte var mer isolerade och efterblivna än övriga gårdar i trakten. Glasrutor förekom tidigt. Kritispor från England och keramik från Tyskland fanns också, vilket tyder på kontakter med affärsmän och marknadsplatser.

En frågestund med föredragshållare följde. (refereras ej här)

*Lena Gribing orienterar oss
bland Tivedens rökugnar*

*Stig Welinder, Susanne Andersson och Birger
Nesholen svarar på åhörarnas frågor*

Sista framträdandet gjordes av FINNSAM:s specielle ”byggnadsguru” *Birger Nesholen* som hade en svettig helg med fyra föredrag.

Den här gången gällde det ”Rökugnsbyggnader i Savolax och Karelen.” Birger berättade om sina omfattande resor i Finland på 1990-talet i sitt sökande efter dessa timmerhus. Han lärde sig då att man ska söka utanför museer och inte lita på museer. De byggnaderna kan ofta vara felaktigt hopkomna. Här är några iakttagelser:

- I Finland är basturna ofta mindre än i Sverige och ibland kombinerade med en koja.
- Riorna användes i Finland ända in på 1950-talet och utvecklades till skillnad från de svenska.
- Man kunde ha extra takskydd eller tillbygge för halm och maskiner.
- I rökstugan kunde man komplettera med gnistskydd eller kåpor.
- Det finns många fler intakta rökstugor på ursprunglig plats i Sverige-Norge än i Finland.